

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ У МЕТОДИЧНОМУ АПАРАТІ УКРАЇНСЬКИХ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ ІЗ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ ПРЕДМЕТІВ (1991–2010 рр.)

Н. М. Гупан,

доктор педагогічних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу суспільствознавчої освіти
Інституту педагогіки НАПН України
e-mail: nestorgupan@gmail.com

У статті висвітлено питання конструювання методичного апарату шкільних підручників із суспільствознавчих предметів перших десятиріч незалежної України. Цей процес пов'язувався із орієнтацією на індивідуалізацію навчання учнів. Диференціація у методичному апараті шкільних підручників здійснювалася з урахуванням навчальних інтересів учнів. Одночасно розвивалася зовнішня і внутрішня диференціація. Перша відображалася у розробці підручників для учнів спеціалізованих навчальних закладів (ліцеїв, гімназій) та класів загальноосвітньої школи з поглибленим вивченням суспільствознавчих предметів. Друга — мала на меті формування однорідних за пізнавальними можливостями груп учнів в середині класу. Відповідно, у методичному апараті підручників виокремлювали запитання і завдання з різним рівнем складності, вміщували матеріали спрямовані на індивідуалізацію навчання.

Ключові слова: методичний апарат підручника; суспільствознавчі предмети; диференціація.

В умовах сьогодення зростає інтерес дослідників до історико-педагогічної тематики, зокрема до історії методики навчання шкільних суспільствознавчих предметів. Цей процес закономірний, оскільки без осмислення досвіду минулого неможливий сучасний розвиток методичної науки.

Серед таких розвідок праці: Р. Арцишевського, В. Арешонкова, К. Баханова, О. Горбатюк, Ю. Олексіна, О. Пометун, Т. Ремех, І. Смагіна, А. Старевої та ін., в яких досліджено окремі аспекти вітчизняного підручникотворення ХХ-го перших років ХХІ-го ст. Вчені приділили увагу переважно трансформації змісту історичного навчального матеріалу, що знаходив відображення у підручниках, визначили окремі аспекти спрямування цього змісту, зокрема громадянознавчий, правознавчий,

краєзнавчий та ін. Разом з тим, методичний апарат підручників, зокрема з позиції його потенціалу для здійснення диференціації навчання учнів, не був предметом окремого розгляду науковців. Виключенням є дослідження Ю. Олексіна, присвячене диференціації навчання історії у старшій школі, в якому подано аналіз кількох підручників для старшої школи саме з цієї точки зору. Проте і це дослідження обмежено, з одного боку, межами лише старшої школи й історії як лише одного з її предметів, а з — іншого — хронологічні рамки праць Ю. Олексіна не виходять за межі 2010 р. [8].

Метою статті. На основі аналізу шкільних підручників із суспільствознавчих предметів означеного періоду виявити зрушення у методичному апараті навчальних книг і нові підходи до його розбудови у контексті проблеми диференціації навчання у загальноосвітній школі.

Соціально-політичні зміни на початку 90-х років ХХ-го ст. в Україні обумовили реформування шкільної суспільствознавчої освіти, насамперед її змісту, яке супроводжувалося зміною освітньої парадигми, оновленням педагогічної теорії і практики з орієнтацією на особистісно орієнтоване навчання, а отже, реалізацію індивідуалізації та диференціації у навчально-виховному процесі. Відповідно, постало питання про нові підручники із суспільствознавчих предметів.

У перші роки незалежності України головна увага приділялась формуванню змісту шкільних суспільствознавчих курсів. Якісних змін у методичному апараті підручників не відбувалося. Адже шкільні підручники за дорученням Міністерства освіти України, писали академічні вчені, які зосереджувалися на розробці «добротних» текстів на основі вивіренних фактів і правильних висновків, котрі учням належало читати і запам'ятовувати. Саме з таких позицій у 1991 р. науковці Інституту історії НАН України М. Коваль, С. Кульчицький, Ю. Курносов, В. Сарбей опублікували «Історію України: [пробний навчальний посібник для 10–11-го класів середньої школи]», а у 1992 р. «Історію України. Матеріали до підручника 10–11-го класів середньої школи» за авторством М. Ковалю, С. Кульчицького, Ю. Курносова. Методичний апарат у цих навчальних книгах був мінімізований. У підручнику не містилося документів, ілюстрацій, схем, карт. Панував авторський текст, причому поділений лише на великі розділи. Запитання, переважно репродуктивні, автори пропонували учням лише після розділів, не диференціюючи їх за рівнями складності.

Згодом ситуація почала змінюватися. У 1994 р. вийшов з друку підручник для 9-го класу середньої школи під авторством В. Сарбея, що відрізнявся від попередніх структуруванням навчального матеріалу розділів на параграфи, які були розраховані на конкретні уроки. Наприкінці параграфів учням пропонувалися запитання і завдання, серед яких були й такі, що пов'язувалися з історичними картами, фрагментами з літературних творів та документів, використаних у тексті. Окрім основного тексту, автор використовував й додатковий, де пояснював поняття та надавав біографічні довідки про історичних діячів.

Поступово, хоча й повільно, навіть у тих підручників, які продовжували писати академічні вчені-історики, професійно віддалені від методики, посилювалася їхня методична складова шкільних підручників. Наприклад, у передмові до підручника 1995 р. «Історія України для 7–8-их класів» за авторством Г. Сергієнка, В. Смолія автори наголошували, що до параграфів даються такі завдання, аби вчитель міг організувати роботу учнів із різним рівнем підготовки.

Помітною подією у підручникотворенні із суспільствознавчих предметів став вихід книги групи істориків-методистів І. Коляди, К. Крилач, С. Юренко «Історія України» для 6–7-их класів (1998), розрахованої на учнів шкіл з поглибленим вивченням історії. Видання було спроектовано з урахуванням потреб зовнішньої диференціації (призначалося школярам об'єднаним у спеціальні класи, які вивчали історію поглиблено) і внутрішньої диференціації — тобто навчання учнів з різними рівнями пізнавальних. Вже у вступі учням пояснювали, що вони працюватимуть на уроках з писемними джерелами, працями істориків, новими досягнення археології, етнографії. При викладі матеріалу наводилися різні точки зору стосовно історичних фактів та явищ для того, аби «учні розуміли, що наука перебуває у постійному розвитку і в ній не існує усталених істин» [5, с. 6].

Наприкінці 90-х років вже майже не виходили з друку підручники з історії, де б у методичному апараті не використовувався диференційований підхід. Так, у виданому 1999 р. підручнику Ф. Турченко, В. Мороко «Історія України (кінець XVIII — початок XX ст.)» для 9-го класу середніх шкіл, кожен параграф містив документи, опрацювання яких поглиблювало знання учнів. Деякі запитання і завдання у підручнику позначалися зірочкою, що означало: «Це — запитання чи завдання підвищеної складності і підготовка відповідей на них потребує додаткової роботи» [14, с. 4].

Значні зрушення у розбудові методичного апарату шкільних навчальних книг з історії сталися на початку 2000-х років, коли до підручникотворення долучилися методисти з відповідними фаховими знаннями і досвідом такої роботи. Особливої уваги заслуговують шкільні підручники того часу В. Власова. Зокрема у 2005 р. вийшов з друку його підручник (у співавторстві з О. Данилевською) «Вступ до історії України» для учнів 5-го класу. У передньому слові наголошувалося, що книгу побудовано у такий спосіб, аби п'ятикласники «мали змогу не тільки довідатися про минулі часи, а й відчутти себе дослідниками минувшини» [2, с. 5]. З урахуванням цього, було розроблено методичний апарат підручника. Автори давали учням можливість працювати на уроках з «джерелами — уривками з давніх книг, спогадів, свідченнями очевидців, фотографіями» [2, с. 5], позначених спеціальною рубрикою «**Попрацюйте з історичними джерелами**». Тут школярам пропонували відповідний матеріал і завдання до нього. Це надавало вчителю можливість на практиці організувати диференційоване навчання з урахуванням рівня підготовки дітей до самостійної роботи. Про історичні цікавинки учні могли довідатися з текстів, маркованих у цьому підручнику рубрикою «**Допит-ливим**», що також ілюструє диференційований підхід у структуруванні підручника.

Вдалою методичною знахідкою авторів стала рубрика «*Жива історія*», що була у кожному уроці цієї книги і передбачала роботу над історичними оповіданнями. Тут пропонувалися запитання диференційовані за рівнями складності, тексти-пояснення, ілюстрації та ін.

Продовженням вдосконалення методичного апарату навчальних книг за авторства В. Власова стали і підручник «Історія стародавнього світу» (6 клас), виданий у співавторстві з О. Бандровським (2006), і одноосібний підручник «Історія України» для 8-го класу (2007 р.). Щодо останньої книги, то в ній представлено методичні здобутки автора, що містилися у підручниках попередніх видань. Майже половину тексту вступу автор присвятив рекомендаціям «Як працювати з підручником». Матеріал кожного параграфа було поділено на пункти з назвами пізнавальних рубрик. Після теми уроку вміщувались запитання для опрацювання, формулювались завдання, що були різнорівневими і спрямовувалися на диференційоване навчання історії.

Удосконалювали методичний апарат підручників шкільних курсів історії й інші автори. Зокрема у 2006 р. Я. Бердичевський, Т. Ладиченко видали посібник для 10-го класу «Всесвітня історія». Автори, орієнтуючись на нову програму з історії (2001 р.), зібрали цікавий фактичний матеріал та документи. У посібнику було вміщено біографічні довідки про видатних діячів світової історії, таблиці, діаграми, карти. В тексті використовувались рубрики, що позначали запитання і завдання, роботу з документами, необхідність запам'ятовування окремих дат. Відмінністю цієї книги від попередніх було те, що її методичний апарат розроблявся з урахуванням 12 — бальної шкали оцінювання знань школярів. Наприкінці параграфів автори пропонували учням запитання і завдання, диференційовані за складністю на 4 групи: I. Початковий рівень навчальних досягнень; II. Середній рівень навчальних досягнень; III. Достатній рівень навчальних досягнень; IV. Високий рівень навчальних досягнень [1]. Якщо у I групі переважали запитання репродуктивного характеру, а завдання спрямовувалися на відтворення тексту посібника, то у IV групі запитання і завдання передбачали аналіз засвоєного матеріалу, порівняння різних точок зору тощо.

Окрім історії, складовими шкільної суспільствознавчої освіти досліджуваного періоду, були й інші навчальні предмети. Зокрема правознавство, що спрямовувалося на ознайомлення учнів із нормативно-правовою базою котра почала оновлюватися вже у перші роки незалежності України. У 1995 році в школах України запровадили курс «Основи правознавства», який вивчали в 9-му класі. Курс забезпечувався програмою, підручниками та посібниками. Найбільш масовою навчальною книгою тих часів був підручник «Основи правознавства» за редакцією І. Усенка (1997 р.), що перевидавався кілька разів. Підручник складався із розділів, у межах яких містилися параграфи, останні поділялися на так звані «ліхтарики», структуровані за планом уроку. Наприкінці окремих «ліхтариків» автори пропо-

нували учням рубрику — «ЦІКАВО ЗНАТИ», де вміщувалася додаткова інформація до питань, що висвітлювалися у тексті. Тож автори намагалися здійснювати певну рівневу диференціацію навчального матеріалу. Позитивної оцінки у розробці методичного апарату підручника заслуговують «Запитання і завдання», розміщені наприкінці кожного параграфа. За рівнем складності вони були диференційовані і орієнтовані на школярів з різною підготовкою та потребами у засвоєнні базових юридичних знань. [15, с. 9].

У 1997 році вийшов з друку підручник «Основи правознавства» для 9-го класу загальноосвітньої школи під авторством О. Наровлянського, який працював учителем і мав досвід викладання суспільствознавчих предметів, що позитивно позначилось на розробці ним методичного апарату книги. Вже у вступі значна увага приділялася рекомендаціям і настановам школярам як працювати із підручником. Навчальна книга спрямовувалася на роботу з учнями, які мали різний рівень мотивації до вивчення правознавства. Тим, хто прагнув отримати більш глибокі знання, автор радив звертатися до спеціальної літератури та довідників. Для допитливих наприкінці книги було вміщено список рекомендованої літератури.

Кожен параграф цього підручника завершувався запитаннями і завданнями спрямованими на узагальнення набутих учнями знань на уроці. Вони були диференційовані за рівнями складності й автор наголошував: «... вказівки щодо їх виконання дасть Вам учитель. Щоб навести правильну відповідь, треба не тільки пригадати матеріал підручника, а й проаналізувати різні факти, висловити власну думку» [6, с. 5].

У методичному апараті використано шрифти, що маркували текст за ступенями значущості викладеної інформації. Головний матеріал — визначення, поняття, основні правові норми — було виділено жирним шрифтом, курсивом — терміни, на які слід звернути увагу, а також слова, що допоможуть зрозуміти походження тієї чи іншої назви, поняття, дрібним — подано пояснювальний матеріал, не обов'язковий для вивчення. В якості додаткового тексту у методичному апараті були представлені: покажчик нормативних актів, термінологічний словник.

Подальший розвиток підручникотворення з правознавства, пов'язаний з появою першого елективного курсу з цього предмета «Практичне право», про який одна з його авторок писала: «... наприкінці 90-х років виникла ідея створення пропедевтичного курсу правознавства, що збіглася в часі з поширенням на теренах України багатьох міжнародних програм правової та громадянської освіти молоді. У результаті зусиль українських і зарубіжних педагогів з 2000 року у школах України був запроваджений пропедевтичний елективний курс із правознавства «Практичне право» у 8-му класі» [12, с. 173]. Він розглядався педагогами як підготовчий для засвоєння теоретичного курсу «Основи правознавства» у 9-му класі. У відповідності до програми курсу, в 2002 році вийшов з друку посібник «Практичне право» (8 кл.) за авторства О. Пометун, Т. Ремех, І. Гейко, текст якого згодом доповнювався і пе-

ревидавався кілька разів. Автори посібника (серед них були фахівці з методики навчання правознавства і вчителі) значну увагу приділяли методичному апарату. Вони давали поради учням як працювати з їх книгою. У тексті містилося багато рубрик і піктограм. Наприклад: «Поміркуємо разом...» — так позначалися завдання для виконання на уроці; «Наші поради» — це практичні поради, які могли бути використані учнями у повсякденному житті; «Мовою документів» — витяги з міжнародних документів, Конституції, законів України. Кожний розділ починався рубрикою «Після вивчення цього розділу ви зможете» ... і далі йшлося про очікувані результати від опрацювання цього матеріалу, наприклад «Пояснювати: якими повинні бути правила поведінки; які є види правил суспільного життя... Сформулювати **власне ставлення**: до ролі правил у суспільному житті та необхідності дотримання правил і законів [9, с. 5].

Новою спробою удосконалити шкільну правову освіту в Україні стало викладання з 1997 р. у 10–11-му класах курсу «Права людини». Цей навчальний предмет також пропонувався учням за вибором і мав задовольнити потреби тих старшокласників, які прагнули поглиблено вивчати правознавство. Здебільшого навчальний курс «Права людини» вивчали у спеціалізованих школах, гімназіях і ліцеях. Відповідно були розроблені програми, де враховувалася спеціалізація певних навчальних закладів, та видані до них підручники. Останні відображали диференціацію у змісті шкільної правознавчої освіти, але вагомих здобутків у розбудові методики не мали, бо створювали їх переважно викладачі університетів і науковці академічних установ, які були віддалені від шкільного життя. За твердженням дослідниці Т. Ремех, така навчальна література «... попри окремі позитивні характеристики, мала низку недоліків, зокрема затеоретизований зміст, відсутність практичної спрямованості, не цікавість для учнів» [12, с. 173].

Ситуація з курсом «Права людини» покращилася після долучення до розробки книг методистів і вчителів, які мали досвід викладання цього предмету у школі. Прикладом таких зрушень став вихід з друку посібника «Права людини 10(11) клас» у 2008 році за авторства О. Пометун, Т. Ремех, який був адресований учням шкіл з поглибленим вивченням правознавства, ліцеїв і гімназій, тож за своєю приналежністю мав ознаки зовнішньої диференціації. Від інших книг, розроблених за програмою курсу «Права людини», згаданий посібник суттєво відрізнявся методичним апаратом. У ньому містилися «...матеріали для проведення уроків з використанням інноваційних технологій навчання» [10, с. 2].

У вступі автори давали рекомендації як працювати з навчальною книгою. Зокрема, увага користувачів зверталася на піктограми. Наприклад, рубрика «Як можна засвоїти зміст заняття» виділяла інструкцію щодо способу засвоєння матеріалу. Рубрика «Питання для обговорення, дискусії та дебатування» маркувала ту частину заняття, що містила перелік запитань і завдань, над якими слід поміркувати після опрацювання тексту. У тексті містилися й інші рубрики. У методично-

му апараті посібника передбачалося, що основний текст опрацьовуватиметься за допомогою технологій критичного читання. Такий підхід давав можливість сформулювати в учнів навички ефективного засвоєння навчальної інформації. Наприкінці тем учням пропонували диференційовані за рівнями складності завдання для самоперевірки засвоєння матеріалу (заповнення таблиць, складання юридичних документів, розв'язання правових ситуацій та ін..).

Новим етапом удосконалення шкільної правознавчої освіти стало запровадження у 2009 році в 9-му класі обов'язкового предмета «Правознавство. Практичний курс». Того ж року з'явилася низка підручників з правознавства для учнів 9-х класів, розроблених на високому науково-методичному рівні. Серед них: В. Сутковий, Т. Філіпенко. «Правознавство (практичний курс)»; О. Наровлянський. «Правознавство (практичний курс)»; О. Пометун, Т. Ремех. «Правознавство. Практичний курс». Спільним для цих підручників було те, що вони поєднали теоретичні проблеми розбудови правової науки в Україні з життєвими потребами її громадян. Характерною особливістю нових підручників стало приділення їх авторами значно більшої уваги методичному апарату навчальної книги. Наприклад, у підручнику В. Суткового, Т. Філіпенко «Правознавство (практичний курс)» половина вступу складалася з настанов — як працювати з підручником. У тексті цієї книги було чимало рубрик: «Проблемне питання», «Наші очікування», «Перевірте себе» та ін. Підручник орієнтований на диференційоване навчання та врахування індивідуальних потреб учнів. Зокрема, внутрішня (або рівнева) диференціація проявлялася у тім, що в тексті містилася рубрика «Для допитливих», де автори пропонували учням додаткову інформацію про історію юридичних понять та інші цікаві подробиці. Диференційований підхід автори використовували й пропонуючи учням домашнє завдання різного рівня складності.

У підручнику О. Наровлянського «Правознавство (практичний курс)» наголошувалося: «Для того щоб виконати завдання навчального курсу необхідно навчитися працювати на уроках. Майже на кожному уроці ви будете аналізувати життєві ситуації, знаходити рішення за допомогою «мозкового штурму», дискусії та інших форм роботи» [7, с. 6]. У вступі до книги автор пояснював учням як ефективно працювати в умовах використання таких форм роботи, як «мозковий штурм», дискусія, робота в малих групах. У цьому підручнику, уже майже традиційно на той час, пропонувалися учням диференційовані запитання і завдання з урахуванням різного рівня складності (найскладніші з них позначалися зірочкою (*)).

Характерною ознакою підручника О. Пометун, Т. Ремех. «Правознавство. Практичний курс» було викладення і структурування навчального матеріалу у такий спосіб, щоб дати учням простір для аналізу, порівняння різних поглядів, підходів, альтернативних джерел інформації, для синтезу власної позиції, оцінки життєвих ситуацій, результатів власного навчання. [11, с. 8]. У підручнику, у відповідності до віку учнів були представлені різноманітні документальні та візуальні джерела,

що відображали повсякденне життя людини. Автори пропонували учням багато цікавих і творчих завдань, які треба було виконувати індивідуально. Були серед них й такі, що пов'язувалися із проведенням учнями власних спостережень і досліджень їх звичок, поведінки, стосунків з іншими. Методичний апарат підручника спрямовувався на системне формування в учнів розумових операцій високого порядку: аналізу, синтезу і оцінки, застосування яких забезпечувалося постановкою відповідних запитань.

Із 2010 року в українській школі почали вивчати правознавство у 10-му класі. Практична потреба у навчально-методичному забезпеченні оновленого шкільного предмету актуалізувала розробку відповідних підручників. Навчальні книги проектувалися з урахуванням тогочасних досягнень у шкільному підручникотворенні. Особливість цього курсу полягала у тім, що він був побудований на принципах зовнішньої диференціації, тобто десятикласники могли вивчати правознавство за підручниками академічного рівня, або рівня стандарту, що відрізнялися кількістю навчальних годин та окремими темами уроків.

У 2010 році вийшов з друку підручник О. Святокум «Правознавство. 10 клас. Академічний рівень». Він мав добре розроблений методичний апарат, що окрім авторського тексту містив фрагменти нормативно-правових джерел, погляди видатних науковців, довідкову інформацію, а також різноманітні завдання та запитання спрямовані на внутрішню диференціацію навчального матеріалу запропонованого учням. Серед завдань підвищеної складності були такі: «Доповніть схему», «Заповніть таблицю», «Проведіть міні-дослідження» [13, с. 6–7]. Щодо останнього, то автор наголошувала, що такі завдання є різновидом проектної діяльності і працювати над темою дослідження (проектом) учні можуть самостійно, або об'єднатися в групу з однокласниками. Автор давала рекомендації як проводити таку роботу.

У 2005 році перелік суспільствознавчих шкільних предметів поповнився курсом «Етика», що вивчався учнями у 5–6-их класах. У п'ятому класі викладання проводилося переважно за підручниками: О. Данилевська, О. Пометун «Етика 5 клас» та В. Фесенко, О. Фесенко, Т. Бакіна «Етика 5 клас». У шостому класі за підручниками: О. Данилевська, О. Пометун «Етика 6 клас» та А. Мовчун, Л. Хоружа «Етика 6 клас».

На думку дослідниці О. Журби: «Підручники авторів О. Данилевської, О. Пометун відрізнялися від інших більш досконалим методичним апаратом, що базувався на інноваційних підходах педагогічної науки» [4, 98]. Вже на перших сторінках цих підручників учні ознайомлювалися з умовними позначками — піктограмами, що зустрічалися в тексті параграфів: «Обговорюємо разом», «Поміркуйте», «Поради авторів та інших дорослих», «Пізнай себе», «Перевірте себе» [3, с. 5]. У кожному параграфі після назви теми розташовувався план викладання матеріалу, вказувалися очікувані результати («Після уроку ви зможете ...») та поняття, які треба вміти застосовувати. Ці елементи були новими для тогочасних українських підручників і допомагали учням зрозуміти зміст їхньої діяльності. Наприкінці параграфів про-

понувалися завдання і запитання за якими учні могли перевірити, чи досягли вони очікуваних від уроку результатів. Усі параграфи завершувалися домашнім завданням, що часто передбачало творчу діяльність різного рівня складності.

Висновки. Отже, на зламі ХХ — ХХІ ст. зміна освітньої парадигми в Україні супроводжувалася оновленням педагогічної теорії і практики, що активізувало розбудову шкільного підручникотворення, зокрема суспільствознавчої галузі. Адже успішність навчання значною мірою залежала від удосконалення не тільки змісту шкільних суспільствознавчих курсів, а й підходів до організації навчання цих предметів, в яких значну роль продовжував відігравати підручник. Оновлення навчального процесу було тісно пов'язано з диференційованим навчанням.

Диференціація у методичному апараті шкільних підручників здійснювалася з урахуванням навчальних інтересів і життєвих потреб учнів. Одночасно розвивалися підходи у методичному апараті і тексті підручників до відображення потреб як зовнішньої, так і внутрішньої диференціації навчання учнів. Перша обумовила спроби розробки підручників для користувачів спеціалізованих навчальних закладів (ліцеїв, гімназій) та учнів класів загальноосвітньої школи з поглибленим вивченням суспільствознавчих предметів. Друга — мала на меті навчання однорідних груп дітей з певним рівнем пізнавальних можливостей у середині класу. Відповідно, у методичному апараті підручників виокремлювали запитання і завдання з різним рівнем складності, вміщували додаткові матеріали спрямовані на індивідуалізацію навчання та ін. Такий підхід сприяв якісним зрушенням у шкільній суспільствознавчій освіті. Разом з тим, можна констатувати, що значною мірою питання розробки підручників для поглибленого вивчення предметів галузі залишалось відкритим, оскільки часто вони не відрізнялись від навчальних книг рівня «стандарту» нічим, крім більшого обсягу навчального матеріалу.

Використані джерела

1. Бердичевський Я. М., Ладиченко Т. В. Всесвітня історія: Навч. посібник для 10 кл. загальноосвітніх навчальних закладів — Запоріжжя: Прем'єр, 2006. — 496 с.
2. Власов В. С., Данилевська О. М. Вступ до історії України: Підручник для 5 кл. загальноосвітніх навчальних закладів — К.: Генеза, 2007. — 200 с.
3. Данилевська О. Етика: підручник для 5-го класу загальноосвітніх навчальних закладів. / О. М. Данилевська, О. І. Пометун — К.: Генеза, 2005 г. — 192 с.
4. Журба О. В. Організація пізнавальної діяльності учнів у процесі навчання етики: дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / Ольга Володимирівна Журба. — К., 2010. — 230 с.
5. Коляда І. А., Криlach К. І., Юренко С. П. Історія України: Підручник для 6–7 класів. / І. А. Коляда, К. І. Криlach, С. П. Юренко. — К.: Генеза, 1998. — 256 с.
6. Наровлянський О. Д. Основи правознавства: Підручник для 9 кл. загальноосвітніх шк. К.: Магістр-S, 1998. — 320 с.
7. Наровлянський О. Д. Правознавство (практичний курс): Підручник для 9 кл. загальноосвітніх навчальних закладів К.: Грамота, 2009. — 216 с.

8. Олексін Ю. П. Методична система диференційованого навчання історії у старшій школі: автореф. дис. на здобуття наук ступеня д-ра пед. наук: 13.00.02/ Ю. П. Олексін. — К., 2015. — 42 с.
9. Пометун О. І. та ін. Практичне право: Навч. посібник: 8 кл. / О. І. Пометун, Т. О. Ремех, І. М. Гейко; за ред. О. І. Пометун. — К.: А.С.К., 2002. — 208 с.
10. Пометун О. І., Ремех Т. О. Права людини: Навч. посібник для 10(11) кл. / О. І. Пометун, Т. О. Ремех. — К.: Літера ЛТД, 2008. — 192 с.
11. Пометун О. І., Ремех Т. О. Правознавство. Практичний курс: підручник для 9 кл. / О. І. Пометун, Т. О. Ремех. — К.: Літера ЛТД, 2009. — 192 с.
12. Ремех Т. О. Методичні засади навчання правознавства в процесі до профільної підготовки школярів: дис. канд. пед. наук: 13.00. 02 / Тетяна Олексіївна Ремех. — К., 2011. — 269 с.
13. Святокум О. Є. Правознавство. 10 клас. Академічний рівень: Підручник для загальноосвітніх навчальних закладів. — Х.: Вид-во «Ранок», 2010. — 224 с.
14. Турченко Ф. Г. Новітня історія України. Частина перша. 1917–1945. 10 клас: Підручник для серед. загальноосвітніх шк. Вид. 2-е, виправлене та доповнене/ Ф. Г. Турченко. — К.: Генеза, 1998. — 384 с.
15. Усенко І. Б. та ін. Основи правознавства: Підручник для 9 кл. серед. загальноосвітніх шк. /За ред. І. Б. Усенка К.: Ірпінь ВТФ «Перун», 2000. — 416 с.

References

1. BerdychevskiyYa. M., Ladychenko T. V. Vsesvitniaistoriia: Navch. posib. dlia 10 kl. zahalnoosvit. navch. zakl. — Zaporizhzhia: Premier, 2006. — 496 s.
2. Vlasov V. S., Danylevska O. M. VstupdoistoriiUkrainy: Pidruch. dlia 5 kl. zahalnoosv. navch. zakladiv. — K.: Heneza, 2007. — 200 s.
3. Danylevska O. Etyka: pidruchnykdlia 5-ho klasuzahalnoosvitnikhnavchalnykhzakladiv. / O. M. Danylevska, O. I. Pometun — K.: Heneza, 2005h. — 192 s.
4. Zhurba O. V. Orhanizatsiiapiznavalnoidiialnostiuchniv u protsesinavchanniaetyky: dys. kand. ped. nauk: 13.00.02 / OlhaVolodymyrivnaZhurba. — K., 2010. — 230 s.
5. Koliada I. A., Krylach K. I., Yurenko S. P. IstoriiiaUkrainy: Pidruchnykdlia 6–7 klasiv. / I. A. Koliada, K. I. Krylach, S. P. Yurenko. — K.: Heneza, 1998. — 256 s.
6. Narovlianskyi O. D. Osnovypravoznavstva: Pidruch. dlia 9 kl. zahalnoosvit. shk. K.: Mahistr-S, 1998. — 320 s.
7. Narovlianskyi O. D. Pravoznavstvo (praktychnyikurs): Pidruch. dlia 9 kl. zahalnoosvit. navch. zakl K.: Hramota, 2009. — 216 s.
8. OleksinYu. P. Metodychnasy`stemady`ferencijovanogonavchanniaistoriyi u starshijshkoli: avtoref. dy`s. nazdobuttyanaukstupenya d-raped. nauk: 13.00.02 / Yu. P. Oleksin. — K., 2015. — 42 s.
9. Pometun O. I. tain. Praktychnepravo: Navch. posib.: 8 kl. / O. I. Pometun, T. O. Remekh, I. M. Heiko; zared. O. I. Pometun. — K.: A.S.K., 2002. — 208 s.
10. Pometun O. I., Remekh T. O. Pravaljudyny: Navch. posib. dlia 10(11) kl. / O. I. Pometun, T. O. Remekh. — K.: Litera LTD, 2008. — 192 s.
11. Pometun O. I., Remekh T. O. Pravoznavstvo. Praktychnyikurs: pidruchnykdlia 9 kl. / O. I. Pometun, T. O. Remekh. — K.: Litera LTD, 2009. — 192 s.
12. Remekh T. O. Metodychnizasady navchanniapravoznavstva v protsesidoprofilnoipidhotovky shkoliariv: dys. kand. ped. nauk: 13.00. 02 / TetianaOleksiivnaRemekh. — K., 2011. — 269 s.

13. Sviatokum O. Y. Pravoznavstvo. 10 klas. Akademichnyiriven: Pidruchnykdiazahalnoosvitnik hnavchalnykhzakladiv. — Kh.: Vyd-vo «Ranok», 2010. — 224 s.
14. Turchenko F. H. NovitniaistoriiaUkrainy. Chastynapersha. 1917–1945. 10 klas: Pidruch. dliasered. zahalnoosvit. shk. Vyd. 2-e, vypravlenetadopvnene/ F. H. Turchenko. — K.: Heneza, 1998. — 384 s.
15. Usenko I. B. tain. Osnovypravoznavstva: Pidruchnykdlia 9 kl. sered. zahalnoosvit. shk. /Zared. I. B. Usenka K.: Irpin VTF «Perun», 2000. — 416 s.

Гупан Н. Н.,

**доктор педагогических наук, профессор,
главный научный сотрудник отдела обществоведческого образования
Института педагогики НАПН Украины**

ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ В МЕТОДИЧЕСКОМ АППАРАТЕ УКРАИНСКИХ ШКОЛЬНЫХ УЧЕБНИКОВ ПО ОБЩЕСТВОВЕДЧЕСКИМ ПРЕДМЕТАМ (1991–2010 РР.)

В статье освещено конструирование методического аппарата школьных учебников по обществоведческим предметам первых десятилетий независимой Украины. Этот процесс связан с ориентацией на индивидуализацию обучения. Дифференциация в методическом аппарате школьных учебников осуществлялась с учетом учебных интересов учеников. Одновременно развивалась внешняя и внутренняя дифференциация. Первая отображалась в разработке учебников для учеников специализированных учебных заведений (лицеев, гимназий) и классов общеобразовательной школы с углубленным изучением обществоведческих предметов. Вторая имела целью формирование однородных групп внутри класса. Соответственно, в методическом аппарате учебников выделялись вопросы и задания с разным уровнем сложности, размещались материалы, направленные на индивидуализацию обучения.

Ключевые слова: школьный учебник; методический аппарат; обществоведческие предметы; дифференциация.

Hupan N.,

**Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Researcher,
Chief Research Officer at the Social Science Education Department
of the Institute of Pedagogy of the NAES of Ukraine**

DIFFERENTIATION IN THE METHODOLOGICAL APPARATUS OF UKRAINIAN SCHOOL TEXTBOOKS IN SOCIAL STUDIES (1991-2010)

The article deals with the differentiation in the design of the methodological apparatus of school textbooks on social science subjects of the first decades of independent Ukraine. This process was logical, since it was associated with a change in the educational paradigm, an

update of pedagogical theory and practice with the orientation towards the implementation of individualization of education. The shift in the methodological apparatus is highlighted in the light of the fact that in the first years of independence of our state, the priority in the creation of textbooks was the presentation of educational information which disclosed the content of the educational programs. Subsequently, a textbook was increasingly asserted as a means of teaching, through which the organization of the educational process was carried out in accordance with the programmed purpose of the school curriculum.

Since at the initial stage of the studied period the task of education was the transfer of the system of ready-made knowledge to students, then the textbook got the appropriate characteristics. At the final stage (in the chronological limits we have defined), besides knowledge, the authors were interested in forming certain skills and abilities of students, therefore these characteristics changed. In addition, with the approval of the new paradigm, the creators of educational books began to focus more on the development of a child's personality, in particular personality-oriented, or personality-centered learning. Therefore, in the methodological apparatus of textbooks, approaches that influenced the emotional sphere of students, their values, thinking were used.

Differentiation in the methodological apparatus of school textbooks was carried out taking into account the educational interests and life needs of students. At the same time, both external and internal differentiation developed. The first was reflected in the attempts to develop textbooks for users of specialized educational institutions (lyceums, gymnasiums) and students of general secondary schools with in-depth study of social science subjects. The second was aimed at formation of homogeneous groups within the class. Accordingly, in the methodological apparatus of textbooks, questions and tasks with different levels of complexity were placed, containing additional materials aimed at the individualization of teaching and learning. This approach contributed not only to the qualitative shift in school social science education, but also became a sign of the democratization of Ukrainian society.

Keywords: school textbook; methodological apparatus; social science subjects; differentiation.